

ARBEIDSRETTE

Lønn – per diem-godtgjørelse

Overenskomste 543 (Pilotavtalen) mellom LO/Norsk Flygerforbund/Norske SAS-Flygeres Forening og NHO/NHO Luftfart/SAS/SAS Link Crew Services A/S har bestemmelser om per diem, det vil si ytelser som skal kompensere for meromkostninger i forbindelse med flytjeneste. Grunnvået på ytelsen fremgår av overenskomsten bilag 5 og fastsettes av partene i forbindelse med tariffrevisjoner. I tariffperioden justeres satsen i henhold til en indeks som fastsettes på grunnlag av et underlagsmateriale som leveres av firmaet Employment Conditions Abroad Ltd. (ECA). Frem til 2024 bygget underlaget på at forretningsreisende hadde kostnader til tre retters middag. I 2024 endret ECA underlaget til to retters middag, som førte til at per diem for enkelte land ble nedjustert. Spørsmålet var om SAS ved justering av ytelsen etter overenskomsten var forpliktet til å innhente underlag som bygget på tre retters middag. Arbeidsrettens flertall kom til at overenskomstens bestemmelse om justering av per diem var en indeksregulering. Denne reguleringen forutsatte at sammenligningsgrunnlaget var likt. I dette tilfellet var endringen i underlaget i det vesentlige begrunnet med et ønske om å redusere kostnader, og SAS hadde fått tilbud om levering av underlag basert på samme beregning som tidligere. SAS var derfor ikke forpliktet til å godt metodeendringen fra ECA og skulle derfor innhentet et justert underlag. Dissens 4–3.

**Dom 16. oktober 2026 i
sak nr. 25/34, AR-2026-33**

Landsorganisasjonen i Norge (advokat Mette Stavnem Hovik) mot 1. Næringslivets Hovedorganisasjon, 2. Scandinavian Airlines System Denmark-Norway-Sweden og 3. SAS Link Crew Services A/S (advokat Kristin Slørdahl Hjort).

Dommere: Tron Løkken Sundet, Hanne Inger Bjurstrøm, Eli Mette Jarbo, Tor-Arne Solbakken, Rolf Andreas Negård, Jan Olav Andersen og Knut-Marius Sture.

- (1) Saken gjelder tariffrettslige krav til justering av per diem-ytelser.
- (2) Partene er bundet av overenskomst nr. 541 mellom Landsorganisasjonen i Norge (LO)/Norsk Flygerforbund (NF)/Norske SAS-Flygeres Forening (NSF) på den ene siden og Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO)/NHO Luftfart/Scandinavian Airlines System Denmark-Norway-Sweden (SAS)/SAS Link

Crew Services A/S på den andre siden. Overenskomsten i saken er en prolongering for tariffperioden 2022–2027 av overenskomsten fra 2019.

- (3) Overenskomsten § 3 har bestemmelser om såkalt per diem som skal dekke meromkostninger i forbindelse med flytjeneste. Bestemmelsen lyder:

«Per diem/dagpenger i forb.m. flytjeneste.

For de reelle meromkostninger, som oppstår i forbindelse med flytjenesten, oppebærer piloten betaling i overensstemmelse med nedenstående:

a) Grunnivået for per diem er pr. 1. april 2019 gjeldende satser (se bilag 5).

Per 01. Jan tillempes for justering av per diem en indeks (se nedenfor) beregnet på underlag fra ECA (Employment Condition Abroad Ltd). Ved beregning anvendes ECA" Daily rate excluding hotel/breakfast, 3 star".

b) Per diem beregnes for hvert døgn (24 tm) regnet fra innsjekk på hjemmebase (stasjoningssted) og til 30 minutter etter "block-on" på hjemmebase (stasjoningssted).

Hvis "block-on" skjer før planlagt landingstidspunkt anvendes dog tiden for den planlagte «block-on" hvis differansen er mindre enn 30 minutter.

For overskytende del av døgn eller for fravær på mindre enn 24 timer beregnes per diem som følger:

Mindre enn 3 timer ingen per diem

3–6 timer 1/4 per diem

6–12 timer 1/2 per diem

12 timer og over 1/1 per diem

c) Opphold på hjemmebase (stasjoningssted) mellom to flyvninger, hvor oppholdet er av kortere varighet enn fem timer, medregnes ved beregning av fraværets lengde. Ved utreise senere og/eller hjemreise tidligere enn planlagt, skjer beregningen på aktuelle tider.

d) Ved airport standby som ikke forutgås eller etterfølges av flyvetjeneste i samme tjenestegjøringsperiode utbetales ikke per diem, når perioden med airport standby ikke overstiger 4 timer. Ved airport standby etter flyvetjeneste, som ikke etterfølges af ytterligere flyvetjeneste slutter beregning av per diem ved avslutning av airport standby.

e) Per diem ifølge (b) ovenfor fordeles i overensstemmelse med overnattings- og måltidsplanlegging.

f) Ved flytjeneste på norske nasjonale helligdager utbetales per diem med en faktor 2. Dersom pilot kun tjenestegjør under en del av helligdagen utgår per diem med faktor 2 kun for den del av tjenestegjøringen som finner sted innenfor helligdagen. Om tjenestegjøringen finner sted innenfor en helligdag beregnes denne i skandinavisk lokaltid, uansett om pilot måtte være innenfor en annen tidssone under tjenestegjøringen.»

- (4) Bilag 5 har en tabell med oversikt over per diem-ytelser for de enkelte land. Dette er det tariffestede grunnivået for ytelsen. Beløpene blir justert hvert år i henhold til en indeks, jf. § 3 bokstav a.

- (5) Lønns- og arbeidsvilkår i SAS var frem til 2015 regulert i en felles skandinavisk tariffavtale, undergitt svensk jurisdiksjon, jf. AR-2023-26 avsnitt 6–8. Avtalen – den såkalte Grøna boken – hadde i § 11 bestemmelser om per diem. Denne hadde blant annet slike reguleringer:

«11.1. Dagpenge i forb.m. flyvetjeneste. SAS' flygande personal (flygkaptener og flygstyrmän) erhåller under flygtjänst för SAS ersättning för i samband därmed uppkommande verkliga merkostnader enligt nedanstående.

...

Grundnivå för traktamentessats är de satser som gällde 100301. Gällande satser per 31 mars 2010 sänks 1 april 2010 med 12,5 %. Per den 1 januari 2011 tillämpas för justering av traktamente ett index (se nedan) beräknat på underlag från Mercer Cost of Living Survey.

Justering av traktamente görs enligt nedanstående modell:

- a. Justering av traktamentssatser görs årligen 01 JAN, baserat på underlag från Mercer för perioden sept/sept.
- b. Vid ev. försening av underlag från Mercer innebärande att beräkning ej kan göras före justeringsdatum, 01 JAN, skall så snart som möjligt justering göras retroaktivt.
- c. För länder där det idag ej finns någon angiven traktamentessats fastställs densamma till i Mercer-material framräknad sats enligt: "Daily rate excluding hotel/breakfast, 3 star". I de fall satsen anges i lokal valuta, kan SAS välja att omräkna densamma enligt gällande ET1-kurs till annan lämplig valuta. Traktamentsatsen fastställs endast en gång för nytt land varefter tidigare beskrivna justeringsmodell appliceras.»

- (6) Også denne bestemmelsen hadde et tariffestet grunnivå for per diem-ytelsene og bestemmelse om årlig indeksregulering.
- (7) Grøna boken ble sagt opp til opphør, og det ble våren 2015 forhandlet om opprettelse av nasjonale tariffavtaler. Dette ledet til opprettelsen av fire tariffavtaler: én med den danske pilotforeningen, én med den svenske pilotforeningen og to med de norske pilotforeningene NSF og SAS Norge Flygerforening (SNF). Avtalen med NSF ble inngått etter mekling og en kort streik.
- (8) **Bakgrunn for tvisten**
- (9) Tariffpartene har i bilag 5 avtalt et grunnivå for per diem-satsen. Denne satsen har blitt forhandlet ned i 2004, 2010 og 2012 og forhandlet opp i 2017. Satsen justeres ved bruk av en indeks som fastsettes etter et underlag som fremgår av en rapport fra firmaet Employment Conditions Abroad Ltd. (ECA).
- (10) SAS bestiller rapporter fra ECA med opplysninger om ECA Daily Rate. ECA Daily Rate er en oversikt over satser for utgiftsdekning for forretningsreisende.

Rapporten opplyser også om inflasjonen i ulike land. Det er to ulike nivåer på utgiftsdekningen – tre og fire stjerner. Overenskomsten presiserer at det er utgiftsdekning på trestjernersnivå som skal legges til grunn. Det er i tillegg to forskjeller mellom satsene i rapporten fra ECA og overenskomsten: ECAs satser gjelder land og utvalgte byer i de enkelte landene, mens bilag 5 kun omtaler land. ECAs satser er i tillegg høyere enn satsene i overenskomsten.

- (11) ECAs satser bygget frem til 2024 på en vurdering av antatte faktiske kostnader til måltider, transport, klesvask og enkelte andre kostnader. I måltidene inngikk blant annet kostnader til tre retters middag. I rapporten om satser for 2024 hadde ECA endret modellen for beregningen ved at den nå tok utgangspunkt i to retters middag. Ved oversendelsen av rapporten for 2024 i e-post 17. januar 2024 fra ECA til SAS, presiseres det i et punkt om endring av metode:

«Methodology change: We would like to advise that Dinner prices are now based on 2-course meals (rather than 3-course meals, as in previous years). Therefore, Scandinavian Airlines Systems will see falls in the Daily Rate for a number of locations compared to last year's figures.

The reasoning behind this methodology change is due to the fact that we have received consistent feedback that the meals prices in our Daily Rates are too generous. For this survey we have changed the Dinner price considered in the 3-star daily rate to consider a two-course rather than a three-course dinner.

This will have a negative impact on the overall Daily Rate at 3-star and a smaller negative impact at 4-star, but we believe it is a better reflection of the support clients want to provide their business travellers and it will still provide a generous amount for travellers. With high inflation in many countries in the last 12 months the impact of this change will be lessened in many locations.

Please do let me know if you are comfortable with this change or whether you would like us to recalculate based on the old methodology of 3 course dinner cost.»

- (12) I e-post 8. februar 2024 fra SAS til ECA uttaler SAS at man ga sin fulle støtte til endringen, men bemerket at man mente ECAs satser for per diem var høye.
- (13) Oppdatert underlag som grunnlag for justeringen for 2025 ble oversendt til SAS i e-post 26. januar 2025. På spørsmål fra ECA bekreftet SAS at de ønsket å gå videre med det nye beregningsgrunnlaget, samtidig som SAS bestilte satser for nye destinasjoner på Grønland, og i Sør-Korea og Albania.
- (14) Prosessen med utarbeidelse av underlag for 2026 begynte i oktober 2025. SAS meldte inn endringer i destinasjoner i e-post 26. november 2025. I e-post 27. november 2025 fra ECA til SAS opplyses det at oppdatert grunnlag ville bli

oversendt i midten av desember, og at man ville påpeke eventuelle vesentlige endringer som følge av den nye beregningsmåten. Det var deretter ytterlige e-postutveksling mellom SAS og ECA knyttet til hvilke destinasjoner som skulle inkluderes i rapporten.

- (15) Pilotene var uenige i justeringene som ble gjort etter endringene i ECAs metode i 2024. Da justeringen for 2026 ble kunngjort, reagerte de norske pilotene på at satsene for Norge gikk ned, mens satsene for Sverige og Danmark økte med 3–4 %. Carsten Hansen i SAS ba på den bakgrunn om at ECA redegjorde for metoden som ble brukt i utarbeidelsen av underlaget. I e-post 27. januar 2026 fra ECA til SAS uttales det:

«Marginal Daily Rate drop in Norway

As costs across all items assessed in our Daily Rates (see “The calculation method” below for further details) fluctuate, it is the combination of these changes which drive the updated values. In the case of the costs in Norway, we saw that the average cost of an overnight stay across Oslo hotels decreased slightly, with average costs of in-hotel laundry decreasing somewhat, a cost included in the rates. This was also the case for soft drink prices.

German Daily Rate

It is worth noting that the rates for Frankfurt and Berlin increased by 1-2%, which aligns closely with overall inflation in Germany, which was near 2% in 2025. ...

Change in methodology

ECA's Daily Rates utilise our extensive data and expertise to help companies anticipate and compensate employee costs relating to international business trips. Our rates are subject to several variables and assumptions; however, the methodology is objectively crafted to provide companies an impartial view on expected costs to be incurred by global business travellers. Our data is collected from official sources and has been re-designed over the years to reflect spending patterns as well as cost-saving practices observed from business travellers (e.g taxi apps like Uber and Bolt reduced travel expenses in our rates). The data used is a result of the combination of the expertise of international data researchers, feedback from assignees and proof-checked data from local suppliers.

As noted when originally providing the updated rates based on the new methodology back in January 2024, we had received consistent feedback that the meals prices in our Daily Rates were too generous in prior years. The change implemented in 2024/25 was to align the rates more closely to the realities of the expected costs to be incurred by business travellers across the globe. The expectation at the point of implementing this change was that there would be a negative impact on the overall Daily Rate at 3-star and a smaller negative impact at 4-star, but we believed it is a better reflection of the support clients want to provide their business travellers and it would still provide a generous rate.

The calculation method

The current Daily Rates within the SAS data are composed of the cost of meals, drinks, transport, laundry, and incidentals. We have provided breakdowns of each of these costs below:

- Meals: Meal costs are based on prices from restaurants normally frequented by expatriates.

Allowance level	Lunch	Dinner
-----------------	-------	--------

Low	Restaurant	Good restaurant (ECA's lowest level)
Medium	Restaurant	Superior restaurant (ECA's mid-level)

· Drinks:

Drink type	Drinks per day
Alcoholic drink	2
Soft drink	2
Mineral water	2
Hot drink	0

· Transport: This comprises two taxi journeys per day in central areas, approximately 3km per trip.

· Laundry: This covers the cost of laundering two shirts in a hotel.

· Incidentals: This is a contribution towards daily expenditure on miscellaneous items that are not covered in the other categories, such as toiletries and leisure.»

(16) **Twistebehandlingen**

- (17) Pilotene protesterte på ECAs endring av underlaget for justeringen av per diem-satsene. Twisteforhandlinger mellom NSF og SAS ble gjennomført 3. mai 2024. I protokollen er partenes anførsler gjengitt slik:

«NSF bad om møte basert på følgende beskrivelse:

SAS har justert og publisert nye satser for per-diem i 2024. Beregningsgrunnlaget er endret fra 3 til 2 retters middag av ECA International. Det er i overenskomsten avtalt en indeksjustering fra 1. april 2019, se utdrag under. For at indeksjusteringen skal være korrekt må indeks baseres på de samme forutsetningene det vil si man i dette tilfelle må enten få en beregning for to eller tre retters middag fra 2019 til i dag. Hvis ikke er grunnlaget feil og man har følgelig ikke en korrekt indeksregulering.

NSF ber om at grunnlaget skaffes tilveie samt indeks for hvert år siden 2019.

...

NSF anser at en indeksregulering må være matematisk korrekt og baseres på de samme forutsetninger fra år til år.

SAS anfører:

SAS benytter den avtalte raten «daily rate excluding hotell/breakfast, 3 star», og utviklingen av denne. SAS mener det med eksisterende avtale ikke kan håndteres på annen måte.»

- (18) Twisteforhandlinger mellom NSF og NHO Luftfart ble gjennomført 24. mai 2024. Partene fastholdt de lokale partenes standpunkter og anførsler. NHO Luftfart presiserte at satsene skulle reguleres med den samme reguleringen

som ble gjort i satsene fra ECA, og at håndteringen så ut til å være i samsvar med avtalen.

- (19) Tvisteforhandlinger mellom LO og NHO ble gjennomført 13. mars 2025, hvor partene sluttet seg til anførsler og standpunkter i tidligere protokoller.
- (20) LO tok ut stevning for Arbeidsretten 7. november 2025. I prosesskriv 17. desember 2025 ble det fremlagt dokumentasjon for at tvisteforhandlinger også var gjennomført for forbundets medlemmer i SAS Link Crew Services A/S.
- (21) Under saksforberedelsen ble det reist habilitetsinnsigelse mot dommer Negård, blant annet under henvisning til at han deltok under meklingen i 2017. Ved rettens kjennelse 11. september 2026 ble habilitetsinnsigelsen forkastet.
- (22) Hovedforhandling ble gjennomført 15.–16. september 2026. Én partsrepresentant og fem vitner avga forklaring. Ett vitne avga forklaring som fjernavhør, jf. arbeidstvistloven § 51 første ledd siste setning og tvisteloven § 21-10. Det ble fremlagt slik dokumentasjon som fremgår av rettsboken.
- (23) **Partenes påstandsgrunnlag og påstander**
- (24) *Landsorganisasjonen i Norge* har i korte trekk anført:
- (25) Overenskomsten § 3 bestemmer at pilotene skal ha kompensasjon for «reelle meromkostninger» og at satsen skal justeres etter en «indeks». Ordlyden tilsier at det er avtalt en regulering av en fastsatt sats. Reguleringen skal skje etter en indeks som viser prisendringer over en gitt periode.
- (26) En prisindeks forutsetter en basisverdi for å finne utviklingen over tid. I denne vurderingen må likt sammenlignes med likt. Henvisningen til at man skal anvende trestjerners indeks må forstås som en henvisning til indeksen slik den var på tidspunktet for tariffestingen. Den gjeldende tariffreguleringen ble inngått i 2019. Det er de faktorene som inngikk i underlaget for indeksen fra 2019 som skal legges til grunn.

- (27) Underlaget i 2024 hvor beregningen ikke lenger inkluderer tre retters middag, har en kvalitativ endring. Dette strider mot kravet om at en indeks må ha likhet i sammenligningsgrunnlaget. Ved endringer i utvalget må man ha overlapp mellom gammelt og nytt utvalg for å få en riktig prisindeks. Dette underlaget kan derfor ikke anvendes for å beregne indeksen.
- (28) Bestemmelsen lest i sammenheng må forstås slik at man har avtalt andre satser enn det som følger av ECAs tabell, men man skal bruke den prisindeksen som kan utledes av underlagsmaterialet fra ECA. Da ECA endret underlagsmaterialet, kunne SAS bestilt et underlag som var likt med det som ble brukt ved forrige regulering, slik at indeksreguleringen blir korrekt. E-postkorrespondansen mellom SAS og ECA viser at SAS hadde mulighet til å få et korrekt underlag for justeringen. SAS kunne derfor valgt å bruke riktig metode for justeringene fra 2024. NHO tok i møte med pilotforeningen selv opp muligheten for å innhente et revidert underlag for det foregående året som en alternativ tilpasning av indeksen.
- (29) Tariffhistorikken og praksis viser at man bruker en indeks som viser prisutviklingen basert på et gitt utvalg. Arbeidstakersiden har ikke vært kjent med metodeendringer. Endringen i 2024 er den første som har blitt meddelt arbeidstakersiden. Praksis kan derfor ikke forstås slik at partene har akseptert metodeendringer eller endringer i utvalget ved utregning av indeks. Dersom det er behov for endringer utover prisindeksen, har dette skjedd ved at tariffpartene har blitt enige om opp- eller nedjustering av satsene i overenskomsten. Partene har ikke knyttet justeringen opp mot hva ECA mener skal inngå i utvalget.
- (30) Det er nedlagt slik påstand:
- «1. Scandinavian Airlines Systems Denmark-Norway-Sweden og SAS Link Crew Services A/S har opptrådt tariffstridig ved å ikke justere per diem-satsen i tråd med overenskomsten (nr. 543) § 3.
2. De ansatte i Scandinavian Airlines Systems Denmark-Norway-Sweden og SAS Link Crew Services A/S har krav på etterbetaling fra tariffstridig regulering den 1. januar 2024.»
- (31) *Næringslivets Hovedorganisasjon, Scandinavian Airlines System Denmark-Norway-Sweden og SAS Link Crew Services A/S har i korte trekk anført:*

- (32) Overenskomsten § 3 bestemmer at arbeidstaker skal få dekket «reelle meromkostninger» som oppstår i forbindelse med flytjenesten. Den tariffavtalte satsen skal justeres per 1. januar hvert år for å ivareta formålet om å dekke reelle meromkostninger.
- (33) Justering av per diem skal skje etter en indeks som beregnes ut fra et underlag som leveres av ECA. Indeks betyr bare at det skal skje en justering. ECA skal skaffe til veie underlaget for beregningen, og SAS skal med utgangspunkt i dette underlaget justere satsene. ECA er et uavhengig, nøytralt selskap uten noen relasjoner til tariffpartene. ECAs endring av underlaget gir ikke grunnlag for å fravike denne reguleringsmåten.
- (34) Ordlyden gir ingen holdepunkter for at partene har ment at reguleringen bare skal omfatte prisstigning eller at det skal knyttes til en konsumprisindeks. Partene har avtalt en målestokk for justeringen, og den er knyttet til utviklingen i satsene som er fastsatt av ECA. Det betyr at det er den satsen ECA til enhver tid fastsetter som skal legges til grunn ved justeringen.
- (35) SAS kan ikke bestemme at noe mer eller mindre skal inngå i underlaget fra ECA. Overenskomsten har ingen presiseringer av eller forutsetninger om hvilke elementer ECA skal bygge på ved utarbeidelse av underlaget. Selv om det er mulig å bestille en annen utregning, vil det ikke være den satsen som ECA selv betegner som satsen i 3-stjerners kategorien, og som er den satsen overenskomsten viser til.
- (36) Praktiseringen av beregningsmodellen har vært konsekvent. Satsen justeres hvert år med utgangspunkt i fjorårets sats og med en indeks som utledes av ECAs fastsettelse av Daily Rates. Tariffhistorikken viser at partene har lang erfaring med denne reguleringsmåten, og den ble videreført da overenskomsten ble opprettet i 2015.
- (37) Formålet med per diem-ytelsen er at den skal dekke reelle meromkostninger. Grunnivået fastsettes i overenskomsten. Etterfølgende justeringer gjøres for å tilpasse ytelsen til endringer i kostnadsnivået. Hva som er reelle meromkostninger må derfor bero på en øyeblikksvurdering av en rekke kostnader.

- (38) Formålet med en vurdering ut fra underlaget fra ECA skiller seg fra en vurdering ut fra konsumprisindeks, som bygger på en sammenligning av prisen på ett eller flere produkter. Per diem-satsen skal også gjenspeile kvalitetsendringer, slik som at det brukes alternativer til drosjetransport eller at det i mindre grad spises middager med tre retter.
- (39) SAS har lojalt innrettet seg etter mekanismen i § 3. Underlaget fra ECA inkluderer blant annet kostnader til to enheter alkohol. Justeringen av per diem har lagt dette til grunn, selv om selskapets personalpolitikk for øvrig ikke refunderer utgifter til alkohol når den ansatte er på reise. Dette viser hvordan ECAs vurderinger skal legges til grunn.

- (40) Det er nedlagt slik påstand:

«De saksøkte frifinnes.»

- (41) **Arbeidsrettens merknader**

- (42) *Innledning*

- (43) Spørsmålet i saken er hvilke tariffrettslige krav som stilles til indeksen SAS bruker for å justere per diem-satsene i overenskomsten § 3, jf. bilag 5.
- (44) Etter overenskomsten § 3 har piloter krav på per diem, det vil si en kompensasjon for utgifter i forbindelse med flytjenesten. Pilotene har krav på kompensasjon for «reelle meromkostninger». Meromkostninger i forbindelse med flytjeneste vil variere fra land til land. Tariffpartene har i bilag 5 avtalt et grunnivå for kompensasjonen for land som pilotene reiser til.
- (45) For å sikre reell dekning av utgifter i tariffperioden, skal SAS justere satsene per 1. januar hvert år. Overenskomsten § 3 bokstav a angir hvordan grunnivået for per diem-ytelsen skal justeres og lyder:

«Grunnivået for per diem er pr. 1. april 2019 gjeldende satser (se bilag 5).

Per 01. Jan tillegges for justering av per diem en indeks (se nedenfor) beregnet på underlag fra ECA (Employment Condition Abroad Ltd). Ved beregning anvendes ECA" Daily rate excluding hotell/breakfast, 3 star".»

- (46) Bestemmelsen viderefører tilsvarende regulering i Gröna Boken § 11. Henvisningen til «se nedenfor» viderefører en intern henvisning i § 11, som hadde en annen oppbygning enn § 3. Gröna Boken hadde enkelte utfyllende bestemmelser om indeksreguleringen, men tilsvarende bestemmelser er ikke inntatt i § 3. De aktuelle reguleringene i § 11 gir ikke veiledning for den foreliggende saken.
- (47) Verken Gröna Boken eller gjeldende overenskomst har mer utførlige bestemmelser om hvordan indeksen skal fastsettes. De sier heller ikke noe særskilt om underlaget for indeksen, utover henvisningen til hvilket firma som skal levere underlaget for justeringen og hvilket underlag som skal bestilles.
- (48) Overenskomsten § 3 fikk sin någjeldende utforming da Pilotavtalen ble opprettet i 2015. Ut fra parts- og vitneforklaringene må det legges til grunn at problemstillingen i saken ikke har blitt drøftet i tarifforhandlingene. Det er ingen andre opplysninger fra avtaleopprettelsen eller senere tariffrevisjoner som kaster lys over tolkningsspørsmålet. Dette må derfor løses på grunnlag av bestemmelsens ordlyd og kontekst.
- (49) *Praksis med justering av satsene for per diem*
- (50) Bilag 5 angir grunnivået for per diem-ytelsen. Denne fastsettes av partene i tarifforhandlinger. Satsene har blitt forhandlet opp og ned gjennom årene.
- (51) SAS skal i henhold til § 3 bokstav a justere disse satsene etter en indeks «beregnet på underlag fra ECA (Employment Conditions Abroad LTD). Ved beregning anvendes ECA “Daily rate excluding hotel/breakfast, 3 star”».
- (52) I Gröna Boken skulle underlaget innhentes fra firmaet Mercer, som driver tilsvarende virksomhet. ECA og Mercer innhenter opplysninger og utarbeider rapporter for arbeidsgivere med aktiviteter i flere land slik at disse har et grunnlag for å vurdere nivået på lønns- og arbeidsvilkår i ulike land, herunder hva som kan være satsene for utgiftsdekning.
- (53) For SAS utarbeider ECA en rapport som inneholder satser for per diem-ytelser og en oversikt over det offisielle inflasjonsnivået i land som SAS har flyvninger til. Indeksreguleringen gjennomføres ved at man beregner hvilke prosentvise

endringer som har skjedd i ECAs satser for de enkelte land, og gjør tilsvarende justeringer i satsene i overenskomsten. Dersom ECAs sats eksempelvis har økt eller sunket med tre prosent, gjøres tilsvarende endring i per diem-ytelsen i SAS.

- (54) *Nærmere om den omtvistede endringen i underlaget for fastsettelse av indeksen*
- (55) Prosessen med utarbeidelse av ECAs rapport er belyst gjennom forklaring fra Head of Product Analytics i ECA, Steven Kilfedder. Kilfedder har opplyst at ECA i forbindelse med oppdatering av rapporten med oversikt over satser, innhenter oppdaterte opplysninger om pris for varer og tjenester som inngår i vurderingen av hva som er meromkostninger for forretningsreisende. Han har videre forklart at ECAs satser også bygger på en faglig vurdering av hvilke kostnader den alminnelige forretningsreisende pådrar seg på tjenestereiser. Dette omfatter utgifter til mat, drikke, transport, klesvask og til ulike nødvendighetsartikler. Dette har over tid ført til endringer i hvilke utgiftsposter som tas med i vurderingen. ECAs rapport har derfor ikke som hovedformål å spore prisutvikling, men å analysere hva som i alminnelighet er faktiske meromkostninger på tjenestereiser hvor man også ser hen til antatte atferdsendringer hos den alminnelige forretningsreisende.
- (56) Endringen av satsene fra 2024 var ikke bare en følge av at prisene hadde endret seg. Endringen var også en følge av en justering av hvilke varer eller tjenester som inngår i grunnlaget for fastsettelsen av satser. ECA endret vurderingen av kostnader til mat fra å bygge på tre retters middag til to retters middag. Indeksen som ble fastsatt på dette grunnlaget, førte til en reduksjon i enkelte av satsene i bilag 5.
- (57) Kilfedder har forklart at endringen ble gjort på bakgrunn av en rekke henvendelser fra kunder i Asia og Australia som mente ECAs satser var for høye og ikke dekkende for hva som var faktiske merkostnader. På den bakgrunn gjennomgikk ECA de ulike elementene som lå til grunn for fastsettelsen av satsene for å se om man kunne imøtekomme tilbakemeldingen fra disse kundene. Flere elementer ble vurdert, men til slutt

var det spørsmål om en beregning ut fra to retters middag eller reduksjon i antall alkoholenheter best reflekterte faktiske merkostnader. Man konkluderte med at reduksjon til to retters middag på en bedre måte reflekterte utgiftene som den typiske ansatte pådro seg på tjenestereise.

- (58) I tillegg til endringen i 2024, er det også tidligere gjort materielle endringer i underlaget fra ECA. Kilfedder har forklart at man i 2015 tok sigaretter ut av vurderingsgrunnlaget, men tilføyde flaskevann. Dette fikk begrenset betydning for de samlede kostnadene, og påvirket i liten grad satsene fastsatt av ECA.
- (59) Kilfedder har også forklart at hvis man i dag bestiller en rapport med «Daily rate excluding hotel/breakfast, 3 star», vil man få en rapport som bygger på at den reisende inntar to retters middag. Kunder kan imidlertid bestille rapporter med satser som bygger på andre faktorer ved fastsettelsen av utgiftsnivået. Det er derfor mulig å bestille en rapport som bygger på at den reisende spiser tre retters middag, men det kan påløpe tilleggskostnader for utarbeidelse av en slik rapport.
- (60) På denne bakgrunn er spørsmålet om SAS etter § 3 bokstav a var forpliktet til å bestille en rapport fra ECA som gjorde at sammenligningsgrunnlaget ble det samme fra det ene året til det andre. I denne vurderingen har Arbeidsretten delt seg i et flertall og et mindretall. Arbeidsrettens flertall, dommerne *Jarbo*, *Solbakken*, *Negård* og *Andersen* har kommet til at saksøker må få medhold i påstandene og vil bemerke:
- (61) Piloter har etter § 3 krav på per diem for dekning av «reelle meromkostninger» som følge av flytjenesten. Etter § 3 bokstav a skal det avtalte grunnivået for per diem justeres etter en «indeks ... beregnet på underlag fra ECA». Utgangspunktet er overenskomstens grunnsatser forhandlet mellom partene basert på et gitt innhold som gir et sammenligningsgrunnlag fra det ene året til det annet. Henvisningen til at det skal anvendes en indeks beregnet ut fra et underlag som leveres av ECA, gir ingen holdepunkter for at partene har ment å overlate til ECA å bestemme innholdet i grunnlaget for indeksen.
- (62) Indeksen skal vise verdiutviklingen over et gitt tidsrom og tilpasse kompensasjonen til endringer i prisnivå for samme utvalg av varer og tjenester.

Seksjonssjef i SSB, Espen Kristiansen, har avgitt forklaring for Arbeidsretten om indeksjusteringer. Kristiansen har i brev 27. august 2025 til NSF også uttalt seg om temaet. I brevet uttales det:

«Hvordan man ideelt sett skal regne ut en prisindeks avhenger av formålet til indeksen. For de fleste prisindekser som skal vise en generell prisutvikling over tid for en gitt populasjon av varer og tjenester, så er første bud å måle såkalte rene prisendringer. Det innebærer at eventuelle kvalitetsendringer i varer og tjenester over tid ikke skal fanges opp som en prisendring. Den enkleste måten å oppnå dette på er å sammenligne likt med likt over tid: Varen eller tjenesten man måler pris på i periode t skal være lik den man måler pris på i periode $t+1$. Det er dette prinsippet du er inne på i eksemplene om antall retter i henholdsvis 2023 og 2024. Skulle en slik middag inngå for eksempel i målingen til konsumprisindeksen (KPI) ville vi målt slik du foreslår, ved å holde antall retter konstant. Endringen i antall retter er å anse som en kvalitetsendring, ikke en prisendring.

Når det er sagt vil jeg legge til at man kan diskutere mer esoteriske eller teoretiske varianter av prisindekser hvor prinsippet om å sammenligne likt med likt ikke blir like klart. Hvis man skal beregne en sann levekostnadsindeks, for eksempel, er det konsumentens nytte som skal holdes konstant over tid – og indeksen skal vise hvor mye husholdningene må kompenseres i inntekt for å holde nytten konstant i møte med endrede priser. Hvis preferansene endrer seg over tid, for eksempel ved at man stiller høyere krav til kvalitet nå enn før, så blir det straks et mye mer komplisert spørsmål om det er konseptuelt korrekt å alltid sammenligne likt med likt.»

- (63) En indeksregulering fra år til år forutsetter med andre ord at grunnlaget for fastsettelsen av indeksen bygger på samme forutsetninger, det vil si likt sammenlignes med likt. Dette må også gjelde for indeksen som skal brukes for å justere per diem-ytelsen. Parts- og vitneforklaringer bekrefter at det er slik praksis har vært i SAS, også da Gröna Boken var gjeldende overenskomst.
- (64) I dette tilfellet har ECA forandret grunnlaget for fastsettelsen av utgiftsdekningen ved at referansen for middager ble endret fra tre til to retters middag. En korrekt indeksjustering forutsetter at SAS bestiller en rapport hvor beregningene var basert på samme faktorer, i dette tilfellet tre retters middag. ECA har selv opplyst at det var mulig å utarbeide en slik oversikt.
- (65) Endringen i ECAs satser er en følge av tilbakemeldinger fra kunder som mente at nivået for kostnadsdekning var for høyt. Bakgrunnen for endringen var derfor i det vesentlige å redusere virksomhetenes kostnader. Selv om vurderingen av utgiftsnivået for forretningsreiser vil være dynamisk, kan § 3 bokstav a ikke tolkes slik at det er grunnlag for å endre modellen for beregning av utgifter ut fra et ønske om kostnadsreduksjon. Det er ingen eksempler på at ECA har gjort kvalitative endringer i grunnlaget for satsene som er sammenlignbare med dem som ble gjort i 2024. I 2015 endret man grunnlaget, men inntok

samtidig andre elementer som gjorde at det fikk begrenset betydning for justeringen. NSF var heller ikke kjent med metodeendringen som ble gjort i 2015.

- (66) SAS var ikke forpliktet til å implementere metodeendringen fra ECA. Tvert imot fikk de tilbud å om å videreføre det gjeldende grunnlaget basert på tre retters middag. I lys av følgen metodeendringen fikk for overenskomstens per diem-utgifter, burde SAS ha tatt spørsmålet opp med NSF. Partene har ved flere tidligere anledninger forhandlet per diem-utelsene både opp og ned.
- (67) På denne bakgrunn skulle SAS ha innhentet et justert underlag for indeksreguleringen, hvor sammenligningsgrunnlaget fra det ene året til det andre var det samme.
- (68) Arbeidsrettens mindretall, dommerne *Sundet*, *Bjurstrøm* og *Sture*, har kommet til at de saksøkte må frifinnes og vil bemerke:
- (69) Piloter har etter overenskomsten § 3 rett til kompensasjon for «reelle meromkostninger». Meromkostningene det siktes til er de som påløper utover de kostnader den ansatte ellers har til livsopphold. I stedet for oppgjør etter regning, har tariffpartene fastsatt standardiserte satser for å dekke slike utgifter. De faktiske omkostningene den enkelte har, er ikke avgjørende. Satsene har i stedet tatt utgangspunkt i en objektiv vurdering av hvilke utgifter ansatte i alminnelighet pådrar seg ved opphold utenfor hjemmet.
- (70) Partene har i tillegg avtalt en særskilt mekanisme for justering av kompensasjonen i tariffperioden. Bruken av ordet «indeks» kan isolert sett tale for at det siktes til en indeks som måler utviklingen i pris over tid, noe som forutsetter at sammenligningsgrunnlaget er identisk og med de samme varer og tjenester.
- (71) Ordet «indeks» må imidlertid forstås i den sammenhengen det brukes i. Når indeks leses i sammenheng med henvisningen til underlaget fra ECA, tilsier det at partene her har overlatt til ECA å utarbeide grunnlaget for justeringer av satsene. ECA utarbeider ikke en form for konsumprisindeks, men har en tabell med satser som etter ECAs vurdering viser faktiske meromkostninger som i

alminnelighet kan forventes som følge av tjenestereiser. På grunnlag av dette skal SAS justere satsene i overenskomsten.

- (72) Systemet for kompensasjon i § 3 bokstav a er i korte trekk at tariffpartene har fastsatt grunnnivået for ytelsen, men den videre verdiutviklingen skal speile utviklingen i nivået på kompensasjon i forretningslivet ellers, slik dette vurderes av ECA. Mindretallet legger videre til grunn at virksomheten og metoden ECA anvender, er ordinær for den typen dokumentasjon som firmaet leverer, og at tariffparten kjente eller burde kjent til innholdet i denne virksomheten. Det er ikke anført at SAS har holdt tilbake opplysninger.
- (73) ECAs underlag bygger ikke bare på oppdatering av priser og rent statistiske beregninger av prisutvikling, med de justeringer av satsene som dette fører til. ECA gjør også faglige vurderinger av hva som er påregnelige utgifter for dagens forretningsreisende. Tariffbestemmelsen gir ingen holdepunkter for å avgrense mot visse justeringer i underlaget. Tariffpartene har valgt ECAs satser som referanse for å justere kompensasjonen; overenskomsten har ingen presisering av hvilke faktorer ECA skal trekke inn ved fastsettelsen av nivået på kompensasjonen.
- (74) ECAs revurdering av faktorene for fastsettelse av satsene kom som følge av tilbakemeldinger fra kunder. Dette kan forstås slik at justeringen tar sikte på kostnadsreduksjon. Behovet for kostnadsreduksjoner har tariffpartene håndtert gjennom justering av satsene i bilag 5.
- (75) Mindretallet kan likevel ikke se at bakgrunnen for endringen i dette tilfellet gir grunnlag for å si at indeksreguleringen er tariffstridig. Mindretallet bemerker at det ikke er anført at SAS har medvirket eller oppfordret til en revurdering av ECAs satser.
- (76) Kilfedders forklaring viser at ECA som følge av tilbakemeldingene gjorde en fornyet faglig vurdering av hvilke omkostninger forretningsreisende har. Dette er noe annet enn en kostnadsreduksjon gjennomført som en generell nedjustering av satsene. ECA så på flere elementer i grunnlaget og konkluderte med at man måtte bygge på to retters middag. Dette er en saklig vurdering.

- (77) Under tariffrevisjonene forhandler partene om grunnivået i overenskomstens bilag 5. I tariffperioden har partene avtalt at grunnivået justeres i samsvar med utviklingen i ECA «Daily rate excluding hotell/breakfast, 3 star». Dette tilsier etter en naturlig forståelse av ordlyden i overenskomstens § 3 bokstav a, at man i tariffperioden forholder seg til «Daily rate excluding hotell/breakfast, 3 star» slik denne til enhver tid er. Skulle en av partene mene at dette gir uheldige utslag, vil dette kunne justeres i forhandlingene om grunnivået under tariffrevisjonen.
- (78) På denne bakgrunn mener mindretallet at SAS ved justeringene av per diem-ytelsene har bygget på et tariffrettslig riktig underlag for indeksen. De saksøkte må derfor frifinnes.
- (79) Dommen er avsagt med slik dissens som fremgår foran.

Slutning:

- 1. Scandinavian Airlines Systems Denmark-Norway-Sweden og SAS Link Crew Services A/S har opptrådt tariffstridig ved å ikke justere per diem-satsen i tråd med overenskomsten (nr. 543) § 3.*
- 2. De ansatte i Scandinavian Airlines Systems Denmark-Norway-Sweden og SAS Link Crew Services A/S har krav på etterbetaling fra tariffstridig regulering den 1. januar 2024.*